Верховний
Суд

КОНСТИТУЦІЙНА ДОКТРИНА У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Розвиток доктрини «посиленого соціального захисту військовослужбовців» судами системи судоустрою

Джерело доктрини: Рішення Конституційного Суду України від 06.04.2022 №1-р(II)/2022
(справа про посилений соціальний захист військовослужбовців)

Альберт Єзеров,
суддя Верховного Суду, к.ю.н., доцент

ПЛАН ВИКЛАДУ

Три напрями розвитку доктрини

01

Ґенеза доктрини

Фабула справи, конституційна основа та юридичні позиції Рішення КСУ №1-р(II)/2022

02

Напрям I — пряма лінія

Застосування Конституції як норми прямої дії у спорах щодо дворічного строку одноразової грошової допомоги

03

Напрям II — поширення доктрини

Вихід за межі спірної норми: воєнний стан, статус ветеранів війни, щорічна допомога

04

Напрям III — пенсійне забезпечення

Застосування доктрини у спорах про перерахунок пенсій та строки звернення до суду

● ҐЕНЕЗА ДОКТРИНИ

Справа про посилений соціальний захист військовослужбовців

Конституційна скарга: Поліщук С.О.

Предмет: пункт 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 №2011-XII

Оспорювана норма: дворічний преклюзивний строк, після спливу якого особа втрачає право на одноразову грошову допомогу в більшому розмірі при погіршенні стану здоров'я (зміні групи інвалідності)

Ухвалено: Другий сенат КСУ, 06.04.2022, доповідач — суддя Лемак В.В.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Пункт 4 статті 16-3 Закону визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним)

Норма втратила чинність з дня ухвалення Рішення КСУ. Рішення є обов'язковим, остаточним і оскарженню не підлягає.

Конституційна основа доктрини

Ст. 1

Соціальна держава

Україна — суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава

Ст. 3 ч.2

Права людини

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини — головний обов'язок держави

Ст. 8 ч.1

Верховенство права

Конституція України має найвищу юридичну силу

Ст. 17 ч.5

Соціальний захист захисників

Держава забезпечує соціальний захист громадян на службі у ЗСУ та інших військових формуваннях

Ст. 46 ч.1

Право на соціальний захист

Громадяни мають право на соціальний захист, включно з допомогою при втраті працездатності

Ст. 65

Обов'язок захисту Вітчизни

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності — обов'язок громадян України

КЛЮЧОВА ЮРИДИЧНА ПОЗИЦІЯ КСУ

«…законодавче регулювання порядку реалізації права на соціальний захист, гарантованого частиною першою статті 46 Конституції України, має здійснюватися у системному взаємозв'язку з вимогами щодо посиленого соціального захисту військовослужбовців у розумінні частини п'ятої статті 17 Основного Закону України»

Рішення КСУ від 06.04.2022 №1-р(II)/2022, п. 5.1 мотивувальної частини

Обов'язок держави щодо створення системи посиленої соціальної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей поширюється не тільки на спеціальні пенсії та допомогу, а й на охорону здоров'я, освіту, житло та підтримку під час переходу до цивільного життя.

ГЕНЕЗА ДОКТРИНИ

Тест на домірність: чому строк визнано неконституційним

✓ Мета обмеження	Легітимна: впорядкування виплат, запобігання зловживанням
✓ Раціональний зв'язок	Часове обмеження раціонально пов'язане з метою
✗ Домірність (пропорційність)	Не доведено, що погіршення стану здоров'я не може настати після спливу строку — засіб непропорційний меті
! Тягар доведення	Виправданість обмеження права доводить орган публічної влади, який ухвалив нормативний акт

Висновок КСУ: обмеження права на одноразову грошову допомогу дворічним строком не відповідає вимогам домірності

Як Верховний Суд розвиває цю доктрину

Конституція України як норма прямої дії

Правовий механізм: частина четверта статті 7 Кодексу адміністративного судочинства України — якщо суд доходить висновку, що закон суперечить Конституції, він не застосовує такий закон, а застосовує норми Конституції як норми прямої дії.

Логіка Верховного Суду

- Суд не застосовує закон, що суперечить Конституції, — навіть щодо правовідносин, які виникли до ухвалення рішення КСУ
- Застосовується частина перша статті 46 Конституції у взаємозв'язку з частиною п'ятою статті 17 як норми прямої дії
- Юридична позиція КСУ у Рішенні №1-р(II)/2022 є визначальною при виборі норм права для вирішення спору

Формування правового підходу

Справа №240/19209/21 · 10.12.2024, судова палата КАС

1) суд не застосовує закон, що суперечить Конституції, зокрема й до правовідносин, які виникли до ухвалення рішення КСУ;

2) застосовується процесуальний механізм частини четвертої статті 7 КАС України;

3) обмеження дворічним строком суперечать Конституції — підлягає застосуванню ч. 1 ст. 46 у взаємозв'язку з ч. 5 ст. 17 як норми прямої дії з урахуванням позиції КСУ.

Справа №520/15566/21 · 12.12.2024

На розвиток цієї позиції

Суд застосував приписи статей 3, 8, 17, 46 Конституції України як норми прямої дії — з урахуванням принципу верховенства права (відсутність дискримінації і рівність перед законом) та наданої МСЕК оцінки стану здоров'я особи.

Обмеження п. 4 ст. 16-3 Закону №2011-XII суперечать Конституції з моменту їх встановлення — а не лише з дати Рішення КСУ

Стійкість підходу: подальша практика

18.12.2024	№640/4278/1833	Дворічний строк не застосовується навіть якщо групу інвалідності змінено задовго до Рішення КСУ (2015→2018 рр.)
04.02.2025	№200/3538/20-а	Частина четверта статті 7 КАС застосовується до правовідносин, що виникли до ухвалення рішення КСУ
16.02.2026	№640/11835/21	Підхід застосовано до давньої зміни групи інвалідності (2005→2020 рр.) — держава діяла всупереч верховенству права
20.10.2025	№640/4633/22	Відмова Міноборони з підстав спливу строку визнана такою, що суперечить принципу відсутності дискримінації і рівності перед законом

Від конкретної норми — до загального конституційного принципу

Верховний Суд застосовує юридичні позиції Рішення №1-р(II)/2022 не лише у спорах про дворічний строк, а й у справах щодо інших видів соціального захисту — статусу ветеранів війни, щорічної допомоги, забезпечення в умовах воєнного стану.

«…Держава Україна без рівноцінної заміни чи компенсації в односторонньому порядку безвідносно до її фінансових можливостей не може відмовитися від зобов'язання щодо додаткових гарантій соціального захисту осіб, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях… а також осіб, які вже виконали свій обов'язок перед державою щодо захисту її суверенітету і територіальної цілісності»

Постанова ВС від 27.07.2023 у справі №580/4244/22

Синтез двох рішень КСУ воєнного часу

Справа №580/4244/22 · 27.07.2023, судова палата КАС

ВС поєднав дві юридичні позиції КСУ воєнного періоду:

Рішення від 06.04.2022 №1-р(II)/2022 — щодо конституційності п. 4 ст. 16-3 Закону №2011-XII;
Рішення від 12.10.2022 №7-р(II)/2022 — щодо конституційності приписів ст. 2 Закону №3668-VI про реформування пенсійної системи.

Обидва рішення КСУ, за висновком ВС, вказують на необхідність посиленого з боку держави соціального захисту громадян на службі у ЗСУ, осіб, що збройно захищають суверенітет і територіальну цілісність України з лютого 2014 року, а також осіб, які вже виконали цей обов'язок перед державою — і на неможливість обмеження чи скасування права на соціальний захист цієї особливої категорії.

Воєнний стан як контекст доктрини

Справа №260/1656/22 · 27.09.2023

Аналізуючи Рішення №1-р(II)/2022, ВС вказав, що КСУ обґрунтовував необхідність його ухвалення перебуванням України в умовах воєнного стану з 24.02.2022 та наголосив на потребі посиленого соціального захисту саме військовослужбовців, які беруть безпосередню участь у відсічі збройної агресії рф.

Справа №640/15350/21 · 25.04.2024

ВС наголосив, що Рішення КСУ від 06.04.2022 №1-р(II)/2022 обумовлено необхідністю прийняття рішення саме у зв'язку з перебуванням України в умовах воєнного стану з 24.02.2022 та наданням посиленого соціального захисту військовослужбовцям, які беруть безпосередню участь у відсічі збройної агресії рф.

НАПРЯМ II · ПОШИРЕННЯ ДОКТРИНИ

Поширення на щорічну допомогу ветеранам війни (до 5 травня)

Справа №560/8064/22 · 13.06.2023, судова палата КАС

Судова палата відступила від власної попередньої позиції (постанова від 01.12.2022 у справі №580/2869/22) і виснувала: для визначення розміру щорічної допомоги до 5 травня 2022 року застосуванню підлягає стаття 13 Закону №3551-XII, а не підзаконний Порядок №540 Кабінету Міністрів, що встановлював менші розміри виплат.

Справа №260/5211/22 · 30.10.2023

ВС врахував висновки Рішень КСУ №1-р(II)/2022 та №7-р(II)/2022 і підтвердив: для розрахунку допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни слід застосовувати Закон №3551-XII, який має вищу юридичну силу, а не підзаконний акт, що визначає менші розміри виплат.

Держава не може в односторонньому порядку відмовитися від соціального захисту ветеранів без запровадження рівноцінних умов

Доктрина у спорах про пенсійне забезпечення військовослужбовців

У пенсійних спорах Верховний Суд вписує Рішення №1-р(II)/2022 у більш широкий ланцюг юридичних позицій КСУ (Рішення від 20.03.2002 №5-рп/2002, від 17.03.2004 №7-рп/2004, від 20.12.2016 №7-рп/2016) — про потребу додаткових гарантій соціального захисту для громадян, які перебувають на службі, зокрема у Збройних Силах України.

Перерахунок пенсій через прожитковий мінімум

Строки звернення до суду

Пільговий залік вислуги років

Перерахунок пенсій через зростання прожиткового мінімуму

Справа №520/5814/24 · 17.02.2026, судова палата КАС

Для обчислення посадових окладів і окладів за військовим званням (з яких обчислюється пенсія) має застосовуватися первісна редакція постанови КМУ №704 — з прив'язкою до прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а не фіксована розрахункова величина, встановлена пізнішою постановою КМУ №481.

Справа №620/12943/25 · 29.06.2026

Розвиваючи цей висновок, ВС вказав: через щорічне зростання прожиткового мінімуму у військовослужбовця виникає право на отримання оновленої довідки про розмір грошового забезпечення та на відповідний перерахунок пенсії.

Велика Палата: строки звернення до суду

Справа №380/19324/23 · 23.05.2024, зразкова справа, Велика Палата Верховного Суду

Велика Палата ВС врахувала Рішення КСУ від 26.12.2011 №20-рп/2011, від 22.09.2005 №5-рп/2005, від 02.03.1999 №2-рп/99 про те, що зміст основного соціального права не може бути порушений навіть за умов обмеженості бюджетних ресурсів.

Висновок: перерахунок пенсії, не проведений з вини органів Пенсійного фонду України та/або органів, уповноважених видавати довідки про розмір грошового забезпечення, здійснюється без обмеження строком — застосування процесуальних строків звернення до суду в таких спорах є неприйнятним.

Пільговий залік вислуги років

Справа №480/4241/18 · 14.04.2021, судова палата КАС

ВС визначив: пільгове зарахування вислуги років не є самостійним видом вислуги і не конкурує з її календарним обчисленням — це лише пільгове зарахування вже наявної вислуги, завдяки якому особа набуває необхідний стаж для пенсії швидше.

Справа №600/399/24-а · 18.05.2026

Розвиваючи цей підхід, ВС дійшов висновку про незастосовність Порядку №393 до спірних правовідносин, оскільки передбачене ним право на пільгове зарахування вислуги враховується для визначення розміру пенсії, а не для самого права на її призначення.

Траєкторія доктрини у практиці Верховного Суду

1

Встановлена неконституційність

Визнання неконституційним п. 4 ст. 16-3 щодо дворічного строку

→

2

Пряма дія конституційної норми

Застосування ч. 1 ст. 46 та ч. 5 ст. 17 Конституції безпосередньо у спорах

→

3

Загальний конституційний принцип

Поширення на ветеранів війни, пенсії, строки звернення до суду

ВИСНОВКИ

Верховний Суд як провідник конституційної доктрини

1. Юридична позиція КСУ щодо посиленого соціального захисту військовослужбовців перетворилася із засобу вирішення конкретної справи на загальний конституційний принцип прямої дії

2. Верховний Суд застосовує цю доктрину системно — від суто процесуального механізму (ч. 4 ст. 7 КАС) до матеріально-правового наповнення поняття «посилений соціальний захист»

3. Доктрина поширюється за межі первісного предмета спору: на статус ветеранів війни, пенсійне забезпечення, строки звернення до суду

4. Судова практика демонструє єдність підходу різних складів ВС — колегій, судової палати із захисту соціальних прав та Великої Палати

Верховний
Суд

Дякую за увагу!